

Božo Milošević
Filozofski fakultet
Novi Sad

SOCIOKULTURNI PROCESI NA BALKANU: OD IDEOLOGIJE RATA KA KULTURI MIRA

SOCIO-CULTURAL PROCESSES IN BALKAN:
FROM IDEOLOGY OF WAR TO CULTURE OF PEACE

ABSTRACT In this article is given the idea about „culture of peace“ as a base for achieving and developing sociocultural nets in intercultural connections between societies. It is a word about the layer of social relations which fortify those connections, and, in that way contributes to development of „sociocultural capital“.

In this sense, it is concluded that are „happier“ those historical and modern societies who had (and have) long periods of peace. Balkan societies didn't have that „fortune“. Therefore in this countries, culture of peace doesn't have significant historical stronghold. In other words, those European societies which were caring for culture of peace, for long time in their history, possess more significant – sociocultural capital, refer to Balkan societies (which are recognized for continuous „friction“ and „pulverization“ between themselves.)

Key words: culture of peace, ideological of war, sociocultural capital, Balkan, intercultural

APSTRAKT U ovom kraćem radu izlaže se zamisao o „kulturi mira“ kao osloncu za sticanje i razvijanje sociokulturnih mreža u interkulturnim odnosima među zajednicama, nasuprot ideologija rata. Reč je o onom sloju društvenih odnosa koji osnažuje te veze i, tako, doprinosi razvoju „sociokulturnog kapitala“ u njima.

U tom smislu, konstatuje se da su „srećnije“ one istorijske zajednice, kao i moderna društva, koja su imali (i imaju) duge periode mira. Balkanska društva nisu imala tu „sreću“. Otuda u njima kultura mira nema značajnije istorijsko uporište. Drugim rečima, ona evropska (i vanevropska) društva koja su negovala kulturu mira, duže vremena u svojoj istoriji, poseduju znatno veći „sociokulturni kapital“ u odnosu na balkanska društva (koja su prepoznatljiva po kontinuiranim međusobnim „trvenjima“ i „satiranjima“ nacionalnih zajednica).

Ključne reči: kultura mira, ideologija rata, sociokulturni kapital, Balkan, interkulturalnost

Razumevanje *kulture mira* jedino dosledno možemo situirati u humanističko-harmonijsko shvatanje kulture uopšte, prema kome se kultura shvata kao manje ili više svesno nastojanje čoveka da reši svoje egzistencijalne probleme (Milošević, 2004: 38). U tom smislu možemo se saglasiti sa Markuzeom, kada kaže da je kultura – između ostalog – takav kolektivni napor i proces humanizacije koji ima cilj da se zaštite ljudski životi, da se umanj i sublimese agresija, nasilje i beda (Markuze, 1979: 37). Sledeći dalje Markuzeovu misao, mogli bismo dodati da su – u savremenoj tehničkoj (zapadnoevropskoj) civilizaciji – sredstva kulture uveliko apsorbovala ciljeve kulture i da je to dovelo

do raspolučenosti modernih društava, koja se ogleda, s jedne strane, u nastojanju da se obezbedi „večni mir“ i, s druge, da se racionalizacijom i ideologizacijom opravdavaju izrabljivanje, beda i strah u međunarodnim odnosima, ili da se istorijski animoziteti i aktuelni interesi „rešavaju“ ratovima. U okvirima te raspolučenosti kretao se sociokulturni vrednosni orijentir pojedinih balkanskih društava, u poslednjoj hiljadugodišnjoj istoriji, a posebno su ti orijentiri vidljivi od kada su procesi modernizacije (i „evropeizacije“) u njima poprimili intenzivniji karakter (u poslednjih sto do stopedeset godina). Posebno je to vidljivo u postsocijalističkim balkanskim društvima, danas.

Balkanska postsocijalistička društva su danas „periferijska“ društva u odnosu na centre modernog (tržišno-globalizacijskog) načina rada i privređivanja, (pluralističko-demokratskog) regulisanja smerova razvoja i (multikulturalno-vrednosnog) osmišljavanja egzistencije njegovih pripadnika. Njihova „rezolutna“ opredeljenja okrenuta su u smeru tih centara, ali vrednosni sistemi teško se „primaju“ kao osnova motivacionog sistema ličnosti/čoveka, u kome rad (znanja, umeća, sposobnosti, stvaralaštvo), zatim politička korektnost i višekulturna tolerancija predstavljaju prestižne vrednost. Zato se može, manje ili više jasno, u tim društvima primetiti jaz između „gole“ borbe za egzistenciju („dirinčenja“) i „nemuštog“ razumevanja smisla društvenog života izvan tegebne svakodnevice. Tradicionalističko nasleđe, u svim strukturalnim sferama tih društava, još uvek je jako, u tolikoj meri da ideologije rata „vrebaju“ iz istorijske pozadine uvek kada se „zamuti“ racionalno jezgro onih društava koji pripadaju međunarodnim modernizacionim centrima.

Otuda se samo delimično možemo saglasiti sa V. Katunarićem, koji kaže da su na Balkanu prepoznatljiva dva tipa kulture – kultura rata i kultura mira, a ne (hantingtonovski) sukob triju civilizacija (Katunarić, 2007: 98). Iako nas takva tipologija kultura na Balkanu vodi ka starim obrascima kulturne tipologije (koja ima ratobornu i mirotvornu stranu) u svakom etnosu i ka starim nacionalnim karakterologijama, koji su navodno u večnom sukobu – u smislu kako su to objašnjavali Cvijić i Tomašić – ona se samo uslovno može prihvatiti. Naime, ta uslovnost se, pre svega, odnosi na stavljanje u paralelan odnos sociokulturnih vrednosti („kulture mira“) sa onim što bi se pre moglo nazvati ideološkom mobilizacijom masa („ideologija rata“) nego „kulturom rata“. Upravo je iz ideološke, a ne kulturne, sfere proistekao i pojam „balkanizacije“. Taj pojam, od početka, ima negativno vrednosno značenje, a ušao je u širu upotrebu krajem 19. veka, u smislu označavanja haotičnih prilika koje su posebno karakterisale Balkan pod turskom okupacijom pred samo povlačenja Otomanske imperije sa njegovog najvećeg dela.

Na sociokulturnu raspolučenost savremenih (posebno postsocijalističkih) balkanskih društava između kulture mira (koja vodi ka evropskim integracijama Balkana) i ideologije njihovih međusobnih sukobljavanja (koja ta društva zadržavaju u senci duboke periferije razvijenog dela Evrope) ukazuju i neka savremena sociološka istraživanja. Kao ilustraciju, navešćemo rezultate istraživanja nekih balkanskih sociologa, koji su nedavno publikovani.

Istraživanja Ane Mantarove i Mariane Zakhariève (sa Sociološkog instituta Bugarske akademije nauka, u Sofiji) nas obaveštavaju o onim trendovima u bugarskom društvu koja ukazuju na izvesne promene sociokulturnih vrednosti i vrednosnih orijentacija njegovih pripadnika u savremenim procesima njegove „evrointegracije“, kao i na uticaj „društvene inercije“ koja koči to rezolutno opredeljenje bugarskih političkih i ekonomskih elita. Reč je o takvoj promeni, koju te elite nameću kao poželjan obrazac „prelaska od materijalnih ka postmaterijalnim vrednostima“, ali i o suočavanju sa otporima u „kolektivnoj svesti“ Bugara, koji se prilagođavaju na nove procese „intenzivne individualizacije“ (Mantarova i Zakhariève, 2006: 1). Naime, pozivajući se na neke istraživače promena koje su se zbile na tom planu u zapadnoj Evropi (pre svih, na Ingelhartu i Esteru, a potom i Helmana), Mantarova i Zakhariève prihvataju uveliko prevladavajuće mišljenje da su se u zapadnoj Evropi – počev od 70-tih godina 20-tog veka – desile promene vrednosnih orijentacija u smeru od „materijalnih“ ka „postmaterijalnim“ vrednostima (između 42% i 57% u pojedinim zemljama), koje se mogu identifikovati u svakodnevnom životu kao „opadanje“ značaja borbe za egzistenciju i narastanje potrebe za „samo-određenjem“ i „samo-ispunjenjem“, kao obeležjem „kvaliteta života“ (Mantarova i Zakhariève, 2006: 21–22). Međutim, u bugarskom društvu – uprkos vrednosnim orijentacijama političko-ekonomske elite – poslednjih deset godina primećuje se veliko odstupanje u odnosu na te „zapadno-evropske vrednosti“. Ako su navedene vrednosne orijentacije u zapadnoj Evropi već realnost, u bugarskom društvu je to više „fikcija“, koja pre svega proizilazi iz „kvaliteta života“ njegovih pripadnika. U tom smislu, Mantarova i Zakhariève navode podatak da, dok je u zapadnoj Evropi zadovoljno kvalitetom života 77%, u Bugarskoj je zadovoljno tek 21% njihovih pripadnika. Posmatrano „sa suprotne strane“, u zapadnoj Evropi je svega 10%, a u Bugarskoj 86% nezadovoljno kvalitetom života (Mantarova i Zakhariève, 2006: 24, *Grafikon 4*). Zato se, u empirijskim istraživanjima vrednosnih orijentacija u bugarskom društvu primećuje mnoštvo „ambivalentnosti“ u svim sferama društvenog života.

Istraživanja Borisa Banovca (sa Pravnog fakulteta u Rijeci, Hrvatska) ukazuju na jedan interesantan problem postsocijalističke tranzicije, kao što je problem sličnosti i razlika u kulturnim obrascima između nacionalizma i regionalizma. Na osnovu tog istraživanja obrazlaže se teza, prema kojoj se nacionalizam i regionalizam shvataju istovremeno kao funkcionalna politička osobina i kao određeni kulturni identitet utemeljenja konkretne(ih) zajednice(a). Razmatrajući problem odnosa nacionalizma i regionalizma (pre svega u evropskim razmerama), Banovac obrazlaže jednu interesantnu tezu prema kojoj je „ideja zajednice“ (koja je vekovima bila dominantna u smislu očuvanja ideološko-političkog „teritorijalnog načela“) uveliko dovedena u pitanje pod uticajem globalizacije, ali smatra da se „rastakanje“ te ideje u smeru kulture mira odvija „bezbolnije“ pod uticajem regionalizacije (koja se shvata kao „alternativni način konstrukcije socijalnog prostora, kolektivnih identiteta i društvene solidarnosti“) (Banovac, 2006: 45).

Dakle, za razliku od nacionalističke „ideje zajednice“ kao relativno zavrenog teritorijalno-političkog (ideološkog) konstrukta, koji je dobrim delom u oprečnosti naspram savremenih globalizacijskih procesa, Banovac smatra da se „ideja regionalizma“ (?), kao relativno otvorenog („prirodnijeg“) sociokulturno-prostornog konstrukta, javlja – pre svega u Evropi – kao katalitički podsticaj za brže ostvarivanje globalizacijskih (a, pre svega, „evro-integracijskih“) procesa – u kojima je kultura mira osnovni sociokulturni vrednosni supstrat. Tu svoju tezu, Banovac nastoji verifikovati na empirijskim pokazateljima, koji su dobijeni u Hrvatskoj; na primeru istraživanja „regionalnih pod-identiteta“ (u „regijama“ Istra, Lika i Gorski kotar) i njihovog odnosa prema „nacionalnoj identifikaciji“ na početku trećeg milenijuma (istraživanje provedeno 2003. godine). Iako je osnovna namera tog istraživanja bila da se utvrdi (samo) „prostorna identifikacija“ (Banovac, 2006: 48), što u izvesnoj meri odstupa od prethodne teorijske zamisli tog istraživača o regionalizmu kao sociokulturno-prostornom identitetu, ipak se iz analize može primetiti da su (ideološki) „etnički identiteti“ još uvek „jaka varijabla“ u hrvatskom društvu, čak i u okviru istog posmatranog „prostora“. Izuzetak je, donekle, Istra, u kojoj se regionalna i kosmopolitska (mirotvoračka) identifikacija (tolerantnije) „prelama“ kroz nacionalnu identifikaciju.

U tom smislu, osvrt na istraživanje regionalizma u Hrvatskoj potvrđuje Banovčevu konstataciju, iz njegovog zaključka, da je kultura regionalizma (kao mirotvoračka) „krhka pojava“ u odnosu na (ideološke) „nacionalne interese“ – bar kada se radi o hrvatskom društvu. Otuda on „apeluje“ na potrebu izgradnje „racionalnih kriterijuma“ tolerancije (koji se – kako on naglašava – mogu nositi sa „količinom strasti“ koju generira kultura nacionalizma“) u društvu ako se, i kada se želi pristupati „evrointegracijskim sustavima“ (Banovac, 2006: 54). Samo istraživanje je interesantno kao pokazatelj koliko (brzo) se pacifikuju nedavni oštri sukobi i koliko je izražena „socijalna distanca“ (na Balkanu), posebno između Srba i Hrvata, u pojedinim delovima Republike Hrvatske.

Teorijsko prevrednovanje starih etno-nacionalnih karakterologija obrazloženo je u jednom teorijskom „promišljanju“ Branislava Stevanovića (sa Filozofskog fakulteta u Nišu, Srbija). Ono se odnosi na obrazlaganje karakterističnih obeležja političke kulture Srba. Stevanović polazi od konstatacije da savremeni procesi demokratizacije u Srbiji, uostalom kao i u drugim delovima modernog sveta, nisu spontani procesi; kao što ni učvršćivanje demokratskog poretka „automatski“ ne vodi promeni političke kulture građana. Otuda, Stevanović obrazlaže svoju osnovnu tezu – da unutar srbijanskog biračkog tela postoje izvesni kulturološki razlozi koji otežavaju iskorak iz jednog (autoritarnog) sistema u drugi, demokratski (Stevanović, 2006: 71). U stvari, Stevanović obrazlaže uticaj tradicionalističkih vrednosti unutar srpske nacije (i srbijanskog biračkog tela) – kao što su: etatizam, kolektivizam, mazohizam i moralna mimikrija – na razvoj političke kulture mira i njeno dejstvo na demokratizaciju srpskog društva. Stevanović ukazuje na uticaj dve vrste činilaca koji oblikuju osobenosti političke kulture u Srba: prvi se odnosi na izvesne „trajne dispo-

zicije“, koje su se oblikovale tokom istorije i koje pretežno predstavljaju tradicionalističke nedemokratske ideološko-vrednosne orijentacije, a drugi se odnosi na „situaciono uslovljene manifestacije“ (Stevanović, 2006: 72).

U tom kontekstu Stevanović obrazlaže uticaje raznih činilaca na oblikovanje političke kulture Srba. Prvo, on primećuje da je još uvek snažno prisustvo ideala etatizma sa ideologijom nacionalne države i shvatanjem države kao odlučujućeg činioca oblikovanja društva. Otuda, smatra Stevanović, građani Srbije pokazuju danas veću opredeljenost za demokratiju u sferi politike, nego u sferi ekonomije, i dodaje da još uvek prevladava „egalitarni vrednosni sindrom“, koji može da bude velika prepreka demokratskoj transformaciji srpskog društva (Stevanović, 2006: 74). Drugo, još uvek je primetno jako prisustvo kolektivismu, koji je – kao vrednost – srastao sa egalitarizmom u vreme socijalizma, i koji dobrim delom blokira individualnu inicijativu i demokratsku potrebu da se preuzmu odgovornosti pojedinca za svoju slobodu i slobodu zajednice u kojoj živi. Treće, pored prethodne dve (kolektivističke) vrednosti, tu se još, kao prepreke demokratskoj (i mirotvoračkoj) kulturi, navode i obrazlažu neke osobenosti „mentaliteta“ koje imaju – kao i kod pripadnika mnogih drugih etničkih zajednica – dobre i loše strane (kao što su: naivni altruizam, „impuls pravde“, sklonost ka tuzi i patnji, kombinacija gordosti i mazohizma, inat, „snalažljivost“ i „domišljatost“ kao izraz moralne mimikrije i sl.). Stevanović dodaje da te „mentalitetske“ osobine, koje se mogu prepoznati kod nekih pojedinaca koji pripadaju srpskom narodu, ukazuju da kolektivismu u njemu i nije tako snažno prisutan – kao što se često konstatuje – i da se u stvari više radi o specifičnoj mešavini kolektivističkih i individualističkih osobina u istoj ličnosti (Stevanović, 2006: 79). Stevanovićeva obrazlaganja prepreka izgradnji demokratske političke kulture treba shvatiti i kao vlastito vrednosno stanovište da je potrebno (saznajno i organizaciono) delati na njihovom otklanjanju, kako bi se srpsko društvo brže transformisalo, i kako bi živelo u miru sa svojim susedima i sa samim sobom.

Istraživanje Ivica Todorovića (iz Etnografskog instituta SANU iz Beograda, Srbija) jeste još jedan pokazatelj za razumevanje sociokulturnih osobenosti „lokalnih zajednica“ na Balkanu, gde se i danas još uvek ukrštaju ideologije sukobljavanja i kultura mira u njima; u konkretnom slučaju Gornjeg Polimlja (koji se bliže prepoznaje kao plavsko-gusinjska oblast, u Crnoj Gori). Reč je o jednom specifičnom sociogeografskom području, na Balkanu, u kome se ukrštaju različiti „etnički identiteti“, sa raznorodnim kulturnim modelima i obrascima na relativno malom prostoru; gde paralelno egzistiraju dve jezičke (srpska i albanska) i tri verske ili konfesionalne (pravoslavci, muslimani i katolici) skupine, ali uporedo sa njima i neki „novi identiteti“, kao što su: bošnjački, crnogorski, malisorski i jugoslovenski (Todorović, 2006: 163), ali gde se ti identiteti raspolučuju između ratoborne „kulture“ (ideologije) i kulture mira. Takva raspolućenost identiteta posebno karakteriše one (uže ili šire) lokalne zajednice čiju tradicionalističku osobenost snažno prožima partokratsko političko usmeravanje, u kome njeni pripadnici „zapadaju u stanje dezorijentacije tako da i sami ne znaju šta im više odgovara, stanje rata ili stanje mira“ (Bo-

žović, 1999: 10). Tu je reč o svojevrsnoj zbrci vrednosnih orijentacija, koje se izražavaju u vidu sukoba vrednosti. Ukoliko se sukob (oko) vrednosti nastoji razrešiti putem dijaloga, onda to može dovesti do sadržajnije komunikacije i samorazumevanja – i to je put ka izgradnji kulture mira. U tranzicijskim društvima Balkana, kao što je srpsko i crnogorsko, dijaloško rešavanje sukoba vrednosti jeste drastično redukovano (Vukićević, 2003: 117).

I ovih nekoliko istraživačkih (pre svega, socioloških) primera upućuju na to da i kultura mira – uostalom kao i kultura uopšte – ima svoj specifičan izraz u stvaralačkom naporu ljudi na Balkanu da prevladaju istorijski nasleđenu surovost (u međuetničkim odnosima) i (ne)kulturnu sirovost (u personalnom i grupnom ponašanju), kako bi se brže približili „evropskoj perspektivi“ (građanske) integracije, uz neophodno očuvanje i razvijanje stvaralačkih potencijala u nacionalnim i regionalnim okvirima. Netrpeljivost prema drugom nije svojstvena isključivo balkanskim zajednicama. Sukobi i ideologije rata na Balkanu samo se jednim delom mogu objasniti unutrašnjim protivrečnostima, jer se oni gotovo uvek javljaju u sprezi sa zainteresovanim političkim akterima izvan njih. Otuda bi se mogli saglasiti sa konstatacijom Ljubiše Mitrovića „da Balkan ima moćnu i kompleksnu ontologiju i da, pored svih razlika, postoji i određeno kulturno jedinstvo ovog geoprostora“ (Mitrović, 2007: 12).

U savremenim uslovima globalizacijske tranzicije i snažnog uticaja novoliberalne ideologije može se jasnije primetiti značaj kulture mira i za Balkan, kao i za ostalu Evropu. U onoj meri u kojoj se i na tom delu Evrope napuštaju ideologije sukoba (i ratova, posebno), u toj meri mogu da se razvijaju vrednosti mira – kao sastavni aspekt sociokulturnog kapitala. Zato je sociološko obrazlaganje mogućnosti kulture mira, nasuprot ideologiji rata, neodvojivo od analize uticaja promena u sferi kulturnih orijentacija (u sistemu vrednosti), zatim od istraživanja društvenih nejednakosti i nejednake društvene moći aktera, kao i od postignutog stepena emancipacije ličnosti u balkanskim društvima (Mitrović, 2007: 12). Sve to ukazuje da je mir jedna od vrhunskih (sociokulturnih) vrednosti. Iako je, u dugom istorijskom razvoju, bilo zajednica koje su nastojale da svoje potrebe ostvare nasilnim putem (ratom), ipak se može reći da je za većinu mir uvek bio (i ostao) bolji od rata. Zato su „srećnije“ one istorijske zajednice, kao i moderna društva, koji su imali (i imaju) duge periode mira. Balkanska društva nisu imale tu „sreću“. Otuda u njima kultura mira nema značajnije istorijsko uporište. Drugim rečima, ona evropska (i vanevropska) društva koja su negovala kulturu mira, duže vremena u svojoj istoriji, poseduju znatno veći „sociokulturni kapital“ u odnosu na balkanska društva (koja su prepoznatljiva po kontinuiranim međusobnim „trvenjima“ i „satiranjima“ nacionalnih zajednica). Ova naša osnovna teza zahteva pojmovno i teorijsko-metodološko utemeljenje u saznajni sociološki kontekst.

Pre svega, treba konstatovati da sam pojam „kultura“, već po svom smislaonom značenju, uključuje mir kao vrednost. Kako nasuprot miru stoji rat, i drugi oblici nasilnog razaranja i obesmišljanja, to je u pojmu kultura (implicitno) sadržano stvaralačko (i smisaono) delovanje čoveka – koje, opet, nije moguće

ako on ne živi u miru (sa sobom i sa drugima). Što su duži periodi mira u zajednicama (i društvima) u kojima čovek živi, stvara i prenosi na potomstvo ono što je ostvario, to su društvene i kulturne „zalihe“ veće. Te „zalihe“ mogu da budu podsticaj ili prepreka za razvoj konkretnih zajednica (i društava). Ukoliko u sferi sociokulturnih vrednosti konkretne zajednice (ili društva) prevladavaju „ubistvene borbe oko identiteta“, posebno onih zajednica sa „malim razlikama“, tada se u njima tanje ili poništavaju ionako oskudne „istorijske zalihe“. Za takve zajednice (i društva) je bolje da se – u svojim razvojnim strategijama – okrenu racionalnijoj sferi kulturnog osmišljavanja sveukupnog delovanja, kako u uređivanju svojih „unutrašnjih“ odnosa, tako i u komunikaciji sa „spoljnim svetom“.

Kako smo već savremena balkanska društva označili kao društva čije je istorijsko nasleđe nacionalnih zajednica bilo više suočeno sa ratovima, razaranja i obesmišljavanjima ostvarenog, to se za njihov moderan razvoj u budućnosti ne možemo osloniti na „simbolički kapital“ – u doslovnom značenju koje je toj sintagmi dao njen tvorac Pjer Burdije (Pierre Bourdieu). Za Burdijea, „simbolički kapital“ je neka vrsta „predujma“, kojim neka društvena grupa može da odobri onima koji joj daju najviše materijalnih ili simboličkih garancija u međusobnom odnosu (Burdije, 1999: 216). Burdijeovo razumevanje „simboličkog kapitala“ izloženo je u sklopu ukupnog kulturnog pamćenja zajednice, njene tradicije i njene istorijske prepoznatljivosti (identiteta). Taj kapital posebno se prepoznaje u „ritualizovanim postupcima“, najčešće u okviru etničkih zajednica (Burdije, 1999: 217).

Međutim, ne može se svesti sve bogatstvo društvenih i kulturnih vrednosti samo na njihovo simboličko značenje, koje je – uz to – utemeljeno u nasleđenom, istorijskom pamćenju konkretne zajednice. Na oblikovanje i razvoj odnosa u konkretnoj zajednici i izvan nje utiču, pored toga, i aktuelni prepoznatljivi „živi“ sadržaji kulture (koji se prepoznaju u „društvenoj svesti“ raznorodnih aktera), kao i osobenosti svakodnevnog društvenog života u lokalnim, regionalnim i globalnim društvenim okvirima. Otuda možemo da zaključimo da je Burdijeovo poimanje „simboličkog kapitala“ neadekvatno za razumevanje aktuelnih i za strategijsko usmeravanje budućih međuetničkih odnosa na Balkanu – upravo zbog istorijski akumulisanog negativnog „simboličkog kapitala“ u odnosima između balkanskih etničkih zajednica.

Sociološki sadržajni i (stvarno) adekvatniji pojam za zasnivanje modernih strategija u odnosima među balkanskim društvima (i nacijama u njima) jeste pojam „sociokulturni kapital“ (Milošević, 2006: 34). U sadržinskom smislu, pojam „sociokulturni kapital“ upravo ukazuje na svu složenost društvenih veza i odnosa, kako onih formalizovanih i relativno standardizovanih (za koje se najčešće koristi pojam „društvene institucije“), tako i onih koje su više rezultat spontanosti; ali tu ulazi i „prožetost“ institucionalnih i vaninstitucionalnih „entiteta“ odgovarajućim kulturnim vrednostima, koje im „udahnuju“ neki smisao i „ljudsku meru“. Pojam „sociokulturnog kapitala“, dakle, istovremeno uključuje i poverenje i interese aktera, pa je – u tom smislu – adekvatniji modernim procesima povezivanja (balkanskih) društava, kao i pojedinaca i društvenih grupa u njima.

Za savremena balkanska društva, posebno ona koja se nalaze u procesu postsocijalističke transformacije, može se reći da se nalaze u fazi tranzicijske modernizacije, koja se ogleda u opredeljenju za tržišni način poslovanja i u, još uvek, početnim fazama izgradnje civilnog društva i interkulture (evro)integracije. Reč je tu i o društvima koja su – istovremeno sa tranzicijskim procesima – iskusila raspad bivše zajedničke države, ratna razaranja (neka koja su nastala iz bivše Jugoslavije), međunarodnu izolaciju (Srbija i Crna Gora, kao i Republika Srpska u BiH 90-tih), deindustrijalizaciju, u svetskim razmerama neprimerenu inflaciju, raspad vrednosti i dezorganizaciju, i koja i sada „trpe“ razne međunarodne pritiske (posebno srpsko društvo). U takvim društvima, sociokulturni kapital ima „tanku“ osnovu na „međunarodnoj pijaci“.

Najslabija strana za razvoj sociokulturnog kapitala, u postsocijalističkim društvima Balkana, tiče se spore izgradnje društvenih institucija, a posebno institucija privatne svojine i državnog zakonodavstva, koje bi podstakle razvoj preduzetništva, i uopšte umeća i radnog stvaralaštva ljudi. Tome treba dodati i nepostojanje nekog trajnijeg institucionalnog (političkog i kulturnog) oslonca za međusobna povezivanja balkanskih društava. Pored toga, druga krupna slabost tih društava može se primetiti u propustima i slabostima socijalne politike, narastajućoj socijalnoj bedi, korupciji, kriminalu, lošoj (negativnoj) selekciji kadrova na svim nivoima organizovanosti i uopšte lošoj situaciji u sferi menadžmenta. Dakle, radi se o nedostatku „sociokulturnog kapitala“ kao još jednoj oskudici u balkanskim društvima. Jedina solidna osnova na koju se ta društva mogu osloniti u svom razvoju i u unapređenju kulture mira, i uopšte interkulturalne komunikacije, tiče se „humanog kapitala“, kao jedinog činioca koji je „polovična“ socijalistička modernizacija ostavila u nasleđe posle svog urušavanja, kao i neke „istorijske reminiscencije“ u odnosima između nekih od njih (npr. Srba i Grka). Razvodnjavanje i tih „istorijskih reminiscencija“ usledilo je, u intenzivnijem vidu, posle formiranja novih etnonacionalnih država (posebno 90-tih godina 20-tog veka), što je dovelo do eskalacije sukoba i do masovnih (prisilnih) migracija koje su promenile unutrašnju etničku sliku nekih balkanskih društava (Raduški, 2006: 179). Otuda se, u jednom uporednom istraživanju međunacionalne udaljenosti („etničke distance“) – koje je urađeno 2003. godine na uzorku od 1786 ispitanika u jugoistočnoj Srbiji, severozapadnoj Makedoniji i centralnoj i zapadnoj Bugarskoj – zapaža, s jedne strane, povećana udaljenost između većinskih i manjinskih nacija i, s druge, evidentan podatak da nacionalne manjine u izrazitom stepenu izražavaju distancu prema državi u kojoj žive (tj. da ne vole svoju državu) (Đorđević i dr., 2006: 75). Pored toga, ta strana sociokulturnog kapitala je dobrim delom nagrižena i usled odlaska znatnog dela mladih i kvalifikovanih „kadrova“ iz tih zemalja (*brain drain*), kao i zbog velikog broja nezaposlenih ljudi (čija umeća zastarevaju sa dužinom njihovog čekanja na posao).

Društva postsocijalističke tranzicije nalaze se – Dirkemovom (Durkheim) terminologijom rečeno – u fazi prelaza iz homogenih u heterogene zajednice (Dragojević, 1998: 75). Otuda za ta društva nije dovoljno samo da se omogući

sloboda trgovanja (koju su svesrdno prihvatile nove, ekonomske elite u njima), već je neophodno razvijati institucionalne okvire za ohrabrivanje pojedinaca da razvijaju i učvršćuju moralne vrline, da se slobodno međusobno povezuju, da se učvršćuje kultura mira, uz neophodno uključivanje i vladinih i nevladinih (dobrotvornih) organizacija u aktivno ostvarivanje socijalne politike, bar u početku tranzicije (kao kompenzacijske mere za „gubitnike tranzicije“).

Dakle, za uspeh tranzicije balkanskih (posebno postsocijalističkih) društava nije dovoljno samo da se izvrše ekonomske i političke promene, već je potrebno ostvarivati i kulturnu tranziciju. Najbolji način da društvo prevlada tradicionalističke kulturne obrasce jeste razvoj (profesionalnih) znanja, i nauke posebno, kao i razvoj raznovrsnih vidova obrazovanja – sa primerenim odnosom opšte-saznajnih i posebnih užestručnih sadržaja u njima. U onoj meri u kojoj se društveni prestiž čoveka bude vrednovao na osnovama znanja, umeća i moralnih vrlina, a ne na osnovu vlasti, moći i statusa, u toj meri će se razvijati povoljna „socijalna klima“ – koja je osnova za izgradnju poverenja i „partnerskog odnosa“ u društvu, i osnova za razvoj kulture mira.

Podsticanje ljudi na mir, a ne na sukobljavanja, samo po sebi je glavica „sociokulturnog kapitala“. Iako kultura mira „izvire“ iz međuindividualnih veza i odnosa, treba imati u vidu da se te veze i odnosi uspostavljaju pod uticajem sociokulturnih vrednosti, u uslovima u kojima se odvija život ljudi (njihova pripadnost grupama, institucijama, organizacijama, u okvirima relacije lokalno–regionalno–globalno). U tom smislu je i Kont (Comte) razumevao „korisnost“ društva za čoveka (Kont, 1989: 243). Pri tome, treba imati u vidu da kultura mira ne mora nužno da korespondira sa sigurnošću čoveka. Sigurnost se može postići i u neslobodnim uslovima. Za moderna društva može se reći da ona traže sigurnost u slobodi. Zadobijanje slobode je suočeno sa rizikom. Savremeni globalni rizici nameću pojačan aktivizam čoveka kako bi što više proširivao granice svoje slobode. Osnova za to je stalno (pre)vrednovanje učinaka kulture mira na slobodu čoveka u užim i širim oblicima sociokulturnog povezivanja.

Prethodno razumevanje kulture mira kao vredne osnove za razvoj (budućeg) „sociokulturnog kapitala“ (balkanskih društava) upućuje i na neodložnu potrebu da se u odnosima između tih društava pređe sa multikulturalnosti na interkulturalne veze i odnose. To, dalje, zahteva da se – i u sferi saznanja – traže one „uporišne tačke“ u pristupu istraživanja kulture mira koje će istovremeno obuhvatati promene u međuindividualnim, lokalnim, regionalnim, opštedruštvenim i globalnim (posebno evropskim) vidovima komunikacije (Dragojević, 1998). Zato se u istraživanju odnosa kulture mira prema etničkim identitetima na Balkanu i evrointegracijskim procesima mora osloniti na sledeće „uporišne tačke“ u postojećem saznanju: a) na razumevanje kulture (mira) kao specifičnog vida interakcije (u kome se kultura prepoznaje kao civilizacijsko dostignuće „ljubaznog ponašanja“ u međuindividualnim odnosima, uz neophodno zadržavanje izvesnog stepena različitosti); b) na razumevanje kulture mira kao dinamičkog evolucionog procesa (kako u postizanju unutar društvene/unutar državne integracije, tako i u odnosu na „naddržavnu“/evropsku integraciju) i c) na

razumevanje kulture mira kao vrednog oslonca „kulturnom kapitalu“ (u smislu u kojem smo napred govorili).

Dakle, balkanska društva nalaze se danas u tranzicijskom sociokulturnom procesu, na liniji od retradicionalizacije do modernizacije, pa je time veća potreba za kritičkim prevrednovanjem istorijskog nasleđa i za ukorenjivanjem onih vrednosti koje osnažuju istinske snage ljudskog roda, kako bi se njihov sociokulturni kapital kontinuirano uvećavao. Za to su neophodna kritički jasna naučna (posebno celovita, sociološka) istraživanja svih aspekata društvene stvarnosti i kvalitetan obrazovni sistem. Jer, svaka kultura (pa i kultura mira) treba prvo da se nauči, pa da potom postane sastavni deo ličnosti, kako bi ona bila upućena na poželjnu društvenu mirotvoračku integraciju. Otuda će se stvarni, „praktični“ zadatak sociologije na Balkanu sastojati u razotkrivanju ideoloških zabluda i laži koje su se „akumulisale“ u uslovima „ratnog okruženja“. U tom pogledu, sociologija ne može ostati vrednosno neutralna. Kako lažna svest ima „zaštitnu funkciju“ (Habermas, 1986: 126) u okviru pojedinih društvenih grupa, to je prvorazredan zadatak sociologije da tu svest razotkrije, demistifikuje i da ukaže na njenu vezu sa interesima aktera u globalnim i u posebnim društvenim okvirima. Naučna objektivnost, kao pretpostavka istinitosti socioloških analiza i objašnjenja, mora da uvaži vrednosnu činjenicu da je, i za Balkan (balkanska društva) kao i za čovečanstvo, mir bolji od rata. Mera objektivnosti sociologije, čak i u uslovima prevage ideologije rata ("ratnog okruženja"), dobrim delom će se izražavati njenim doprinosom miru i jedinstvenosti čovečanstva. Međutim, to ne znači da sociologija ne treba da bude „osetljiva“ na ljudske patnje koje dezintegracija zajednica i rat izazivaju. Sociologija, kao i druge društvene nauke, ne sme – kao što je to primetio Guldner (Gouldner) – postići mir u onom obliku jedinstvenosti čovečanstva koji se ljudskoj patnji samozadovoljno prilagođava ili joj se nameće (Guldner, 1980: 72). U tom smislu, težnja ka objektivnosti i istini u sociologiji uvek ima ljudsku meru. Zato sociološke analize i objašnjenja balkanskih društava ne mogu biti objektivne ako zanemare značaj i uticaj puke moći, brutalne snage, gole sile, zavere i nasilja, kao i imperijalističkih pretenzija – upravo svih onih činilaca koji (p)odražavaju stanje kome je rat (bio) potreban, i koji nude ideologiju nacionalizma i šovinizma kao zamenu za racionalnu kritiku, za intelektualni dijalog, za razvijanje vrednosti kulture mira.

L i t e r a t u r a

- Banovac, Boris (2006), „Nacionalizam i regionalizam – različitosti i sličnosti kulturnih obrazaca“, u *Geokultura razvoja i kultura mira na Balkanu (Etnička i religijska pozadina)*, Niš: Filozofski fakultet (prir. Lj. Mitrović – Đ. Jovanović – D. Todorović), 2006.
- Božović, Ratko R. (1999), *Raspad vrijednosti*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Burdije, Pjer (1999), *Nacrt za jednu teoriju prakse*, Beograd: Zavod za udžbenike (posebno, „Simbolički kapital“, str. 206–221).

- Coleman, J. S. (1990), *Foundations of Social Theory*, Cambridge: The Belknap Press.
- Comte, August (1989), *Kurs pozitivne filozofije*, Nikšić: Univerzitetska riječ.
- Dragojević, Sanjin (1998), „Uticaj kulturnog, društvenog i simboličkog kapitala na razvoj zemalja Srednje i istočne Europe“, *Sociokulturni kapital i tranzicija u Hrvatskoj*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Đorđević, Dragoljub B. i dr. (2006 a), „Međuetnički odnosi i kultura mira na Balkanu“, u *Kultura mira i geokultura razvoja Balkana*, Niš: Filozofski fakultet (grupa autora).
- Gouldner, Alvin W. (1980), *Za sociologiju*, Zagreb: Globus.
- Geokultura razvoja i kultura mira na Balkanu (Etnička i religijska pozadina)*, Niš: Filozofski fakultet (prir. Lj. Mitrović – Đ. Jovanović – D. Todorović), 2006.
- Geokultura razvoja i kultura mira na Balkanu (Osvrti i rasprave)*, Niš: Filozofski fakultet (prir. B. Milošević – D. Đorđević – D. Todorović), 2007.
- Habermas, Jürgen (1986), *Tehnika i znanosti kao „ideologija“*, Zagreb: Školska knjiga.
- Katunarić, Vjeran (2007), „Kultura mira i kultura rata unutar nacionalnih kultura“, *Geokultura razvoja i kultura mira na Balkanu (Osvrti i rasprave)*, Niš: Filozofski fakultet.
- Mantarova, Anna – Mariana Zakharieva (2006), „Cultural Dynamics in Bulgarian Society in the Process of Eurointegration“, in *Geokultura razvoja i kultura mira na Balkanu (Etnička i religijska pozadina)*, Niš: Filozofski fakultet (prir. Lj. Mitrović – Đ. Jovanović – D. Todorović), 2006.
- Markuze, Herbert (1979), *Kultura i društvo*, Beograd: BIGZ.
- Milošević, Božo (2004), *Umeće rada*, Novi Sad: Prometej.
- Milošević, Božo (2004), „Socijalni i/ili sociokulturni kapital: saznanji dometi i upotreba pojma u analizama i objašnjenjima tranzicije srpskog društva“, *Sociokulturni kapital i društvena integracija*, Novi Sad – Beograd: Odsek za sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i SDS Beograd.
- Mitrović, Ljubiša (2007), „Predgovor“, *Geokultura razvoja i kultura mira na Balkanu (Osvrti i rasprave)*, Niš: Filozofski fakultet.
- Raduški, Nada (2006), „Međunacionalni odnosi u okviru etnodemografskih procesa na Balkanu“, u *Geokultura razvoja i kultura mira na Balkanu (Etnička i religijska pozadina)*, Niš: Filozofski fakultet (prir. Lj. Mitrović – Đ. Jovanović – D. Todorović), 2006.
- Stevanović, Branislav (2006), „O nekim karakterističnim obeležjima političke kulture Srba“, u *Geokultura razvoja i kultura mira na Balkanu (Etnička i religijska pozadina)*, Niš: Filozofski fakultet (prir. Lj. Mitrović – Đ. Jovanović – D. Todorović).
- Todorović, Ivica (2006), „Struktura kulturnih i etničkih obrazaca i promena u gornjem Polimlju“, u *Geokultura razvoja i kultura mira na Balkanu (Etnička i religijska pozadina)*, Niš: Filozofski fakultet (prir. Lj. Mitrović – Đ. Jovanović – D. Todorović).
- Vukićević, Slobodan (2003), *Crna Gora na prelazu milenijuma*, Cetinje: Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore.
- www.idc.com (pristup 2003. godine).
- [http://www.wordiq.com/definition/Human capital](http://www.wordiq.com/definition/Human%20capital)